

ЖОВТЕНЬ

ЩОМІСЯЧНИЙ
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНИ

РІК ЗАСНУВАННЯ — 1940
ЛЬВІВ, „КАМЕНЯР“

№ 4 (498) квітень 1986

ТАТАРСЬКІ ШЛЯХИ НА УКРАЇНІ В XVI—XVII ст.

Декілька татарських орд, які в XV ст. кочували між Азовським морем та Дунаєм під керівництвом Хаджі Гірея, об'єдналися 1449 року, проголосили незалежність від Золотої орди й утворили Кримське ханство. А 1474 року це політичне об'єднання стало васалом турецького султана. Грабіжницькі татарські напади на наші землі посилились уже з другої половини XV ст. Того ж 1474 року татарська орда напала на Поділля та Руське воєводство. Через чотири роки орда спалила місто Брацлав. Грабіжницький татарський загін 1482 р. дійшов до Києва і пограбував його. Відтоді, протягом довгого часу майже щороку татарські

орди нападали на наші землі, палили міста і села, убивали людей, молодих забирали в неволю, а потім цих невільників продавали на ринках Європи, Азії і Африки. Вони грабували всяке добро і залишали за собою згарища та руїни. Народ упродовж віків боровся проти грабіжників у лавах запорізького козацтва, а своє горе оспівував у народних думах:

Зажурилась Україна, що ніде прожити —
Гей витоптала орда кіньми маленькі діти.
Ой маленьких витоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

На наші землі татари ходили вибраними, витоптаними кінськими копитами шляхами: Чорним, Кучманським, Молдавським або Покутським та Муравським. Татарські шляхи не були звичайними дорогами, ні купецькими шляхами, вони йшли водорозділами, іноді малопомітні, з різними невизначеними, змінюваними рукавами і поворотами, часто широкі,

на два польоти випущеної з лука стріли. Татари на прудких низькорослих конях без возів та обозів просувалися дуже швидко, до 20 миль за добу — 150 км. Вершники часто мали по 2—3 коней і на скаку могли пересідати з коня на коня, скоро проїжджаючи довгі відстані. Хочу навести декілька прикладів, узятих із документів того часу, які ілюструють наслідки цих татарських наїздів. За відомостями дипломата Бжеського, у 1566—1567 рр. під час нападів на наші землі татари пограбували і зруйнували 327 міст і сіл, при цьому спалили 1803 стоги збіжжя, забрали 64410 корів, 175120 овець, 9353 верхових коней і людей понад 9 тис. осіб.

Канцелярист і дипломат великого литовського князя Михайло Литвин, який в середині XVI ст. їздив до Бахчисарая, розмовляв із митником на Перекопських воротах — той бачив кожного року велику кількість невільників, яких татари переганяли в Крим, і з цікавістю запитував Михайла, «чи залишилися ще якісь люди у вашому краї, чи їх уже зовсім нема?..» А також «...звідкіль береться така їх велика кількість?»

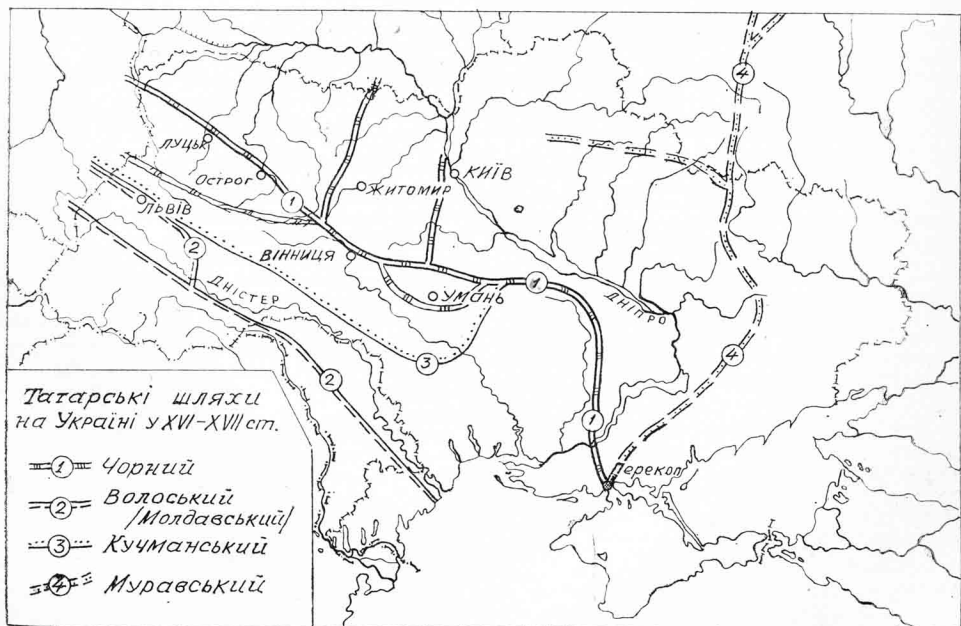
Ще один приклад, узятий із досліджень М. Горна. Між 1605—1633 роками на територію Руського і Бельзького воєводств татари нападали 27 разів і то в різні пори року, навіть у січні та лютому, але найчастіше влітку. 4 рази вони приходили сюди Кучманським і 23 рази Молдавським шляхом. До Коломийського повіту вони доходили, 20, Галицького — 18, Теробовлянського — 17, Львівського — 14 разів. Лише на території Львівської землі 1626 р. татари знищили 320 міст і сіл. За всі досліджувані роки (1605—1633) на території Руського і Бельзького воєводств вбито і забрано до неволі 128868 осіб, при загальній кількості всього населення цих земель близько 800 тисяч.

У XVI ст. галицький каштелян Ян Сенявський зробив для польського короля опис татарських шляхів, якими вони ходили на наші землі. Цей опис використав Ст. Сармицький у своїй роботі «Опис старої та нової Польщі із старим та новим поділом, виготовив Сармиць-

кий». Татарські шляхи згадуються у різних описах, щоденниках і літописах XVI і XVII ст. Про грабунки і нещастя, пов'язані з цими шляхами, співали в народних піснях, думах. Татарські шляхи вміщені на багатьох картах XVII—XVIII ст., хоч укладачі багатьох із них виходили від найкращої карти українських земель, виготовленої у XVII ст. французьким інженером Болланом.

Якщо йдеться про татарські шляхи, то на «Генеральній карті України» Боллана визначено лише Муравський шлях. Повніше окремі шляхи показують окремі карти «Великої карти України». На карті № 3 найчіткіше показано початкова половина Чорного шляху від Чорного лісу до північно-західних земель Умані, з початковим відгалуженням Кучманського шляху. Продовження Чорного шляху аж до Волинської землі показано на карті № 6. Кучманський шлях показаний на карті № 5.

Майже всі татарські шляхи брали свій початок із Перекопу. Головний з них, найбільш витоптанний копитами татарських коней, широко відомий в історичній традиції й художній літературі як «Чорний шлях» — «Via nigra» «Джорно іслях». Він шов від Перекопу на північ, переходив через брід біля Тавані на правий берег Дніпра і далі чорною стрічкою вився на північ до верхів'я річки Інгульця, — і біля Чорного лісу повертав на північний захід. Це місце часто було збором татарських військ. Від Чорного лісу, мабуть, пішла назва «Чорний шлях», а можливо, від чорного нещастя, горя, які йшли цим шляхом. Повертаючи на захід, він розходився на два шляхи — два рукави. Перший шов біля Турії, між лісами Лебединським (праворуч) і Вербічем та Ромазиним (ліворуч), поміж верхів'ями рік, що вливалися з одного боку до Синюхи, з другого — до Тясьмина й Ольшани. Далі він з'єднувався з другим рукавом, який повертав до нього біля ріки Синюхи (Синьої води), огинаючи із заходу Ромазин і Вербіч ліс. Далі цей шлях біг землями Звенигородки, межиріччям Гнилого Тикича і Росі, оминаючи ліворуч Лисянку біля Тараці і Ставища, перетинав дорогу, що вела з Васильківка і Білої Церкви до

Умані. У верхів'ї Гнилої Бахви він знову розділявся на дві дороги. Перша з них йшла селами Лихачихою і Матіїхою, через брід на р. Торчин, доходила до Володарки і звідти правим берегом р. Умави на Фастів, Мотовилівку, Київ. Другий рукав, викручуючись між притоками Гірського Тикича і Росі, біля Баби-на і Рами, йшов рівниною між притоками Південного Бугу і Росі, виходив на Махновецьке Високогір'я і біля Нового Пікова знову розділявся на дві дороги, одна з них йшла на Чаниж до Уланова, друга на Білолівку. Чорнявку Велику, ліс Звиняч до Червоного і далі на Житомир і Житомирське Полісся. Головний шлях від Уланова круто повертав на захід і біля Старої Сеняви йшов до Старокостянтинова, через село Бахліїв виходив на вододіл між притоками Південного Бугу і Случі, йшов до Полонного, Острога, Дубна, Луцька і далі на Володимир-Волинський до польських земель.

Кучманський шлях — «Керван Толі» — виходив із Чорного шляху у виток Мертвих вод і через Кучманський брід на Південному Бузі, там, де р. Синюха вливає свої води до Бугу, переправлявся на правий берег ріки і далі над верхів'ями р. Кодими, оминаючи болота Кодими, між протоками Бугу і Дністра, йшов біля Тального, Красного, р. Морахви, підходив до Бару, йшов до Чорного острова, звідти верхів'ями приток р. Дністер, по території Руського воєводства на Зборів, Золочів, Львів.

Біля Чорного острова він з'єднався з Чорним шляхом і від цього місця його часто називали Чорним шляхом.

Молдавський або Покутський шлях йшов від території Очаківської та Білгородської землі, через Молдавію, між басейнами Дністра та Пруту, доходив до Східного Покуття і через брід на Дністрі повертав у напрямі Бучача, а звідти йшов на захід аж до Львова та на різні землі Руського воєводства. Другий рукав цього шляху йшов правим берегом Дністра, землями Прикарпаття і доходив аж до Вісли. Цей шлях мав також назву «Золотий» або «Злодійський» шлях — здається тому, що давав велику грабовану здобич.

Муравський шлях виходив від Перекопу, повертав на північний схід і між притоками Дніпра та Дону, верхів'ями річок Конки, Самари, Ворскли йшов на північ, близько Білгорода і далі до Курська і Брянська. Від цього основного, довгого шляху часто виділялося у західному та східному напрямках декілька рукавів. Один із них повертав на захід у напрямі Переяслава через Сулу, Вітинь, Заруби.

Дотепер в історико-географічному плані ніхто не досліджував татарські шляхи. Деякі матеріали до цього питання дають праці І. П. Крип'якевича, Е. Руліковського, З. Глогера та О. Яблоновського.

Ярослав КІСЬ

м. Львів